

ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

УДК 371.13+371.14

МАРТИНОВИЧ Ніна Семенівна

**РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ
ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА**

13.00.04 – Професійна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка.

- Науковий керівник** - заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка
Шевченко Галина Павлівна
- Офіційні опоненти** - доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки Запорізького Інституту післядипломної освіти
Сущенко Тетяна Іванівна
- кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Східноукраїнського університету Мікшабія Едуард Гулійович
- Провідна установа** - Донецький державний університет

Захист відбудеться "25" грудня 1997 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.18.03.01 у Луганському державному педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка за адресою: 348011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка

Автореферат розісланий "24" листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Л. Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Стан сьогоденного суспільства значною мірою залежить від рівня його духовності, від світогляду, моральних переконань, високої професійної компетентності кожної особистості, її ставлення до держави. Активний процес становлення людини-громадянина відбувається перш за все в школі, і його рівень безперечно залежить від учителя, його загальної культури, духовності, творчості. Професійна компетентність у всіх сферах діяльності як необхідна передумова існування будь-якої цивілізованої держави органічно вкочає в себе творчість.

Чим вищий творчий потенціал особистості, тим вищий її професіоналізм. Це закономірність. І, звичайно, чим вищий рівень розвитку творчого потенціалу вчителя, тим вищий рівень його професійної компетентності та педагогічної майстерності.

По суті, повсякденна діяльність учителя наповнена пошуками й новаторством, являє собою натхненний творчий процес. Соціокультурна практика людського суспільства яскраво свідчить про те, що творчість є породженням високої загальної та емоційної культури особистості, інтуїції, фантазії, розвинутої уяви, витонченості спостереження, образного мислення, духовного багатства.

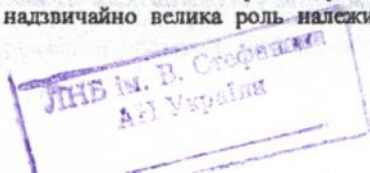
Сучасні психологічна й педагогічна науки розглядають творчість як цілеспрямовану діяльність, наслідком якої є відкриття (творення, винахід) нового, що відповідає потребам часу, засвоєння вже існуючого багатства культури.

У роботах Л.С.Виготського, Я.А.Пономарьова, В.С.Шубинського, В.І.Загвязинського, Б.І.Коротяєва, Ю.П.Азарова, А.М.Матюшкіна, М.М.Поташника, В.А.Кан-Каліка, М.Д.Никандрова, І.А.Зязюна, О.А.Захаренка, Н.Б.Крилової, Д.І.Говоруна ми зустрічаємося з плідними спробами вирішити проблему педагогічної творчості, розвитку творчого потенціалу на рівні теорії й практики.

Проблема педагогічної творчості розглядається як оригінальне й високоєфективне розв'язання вчителем навчально-виховних завдань, які вимагають великої майстерності, глибини й різнобічності знань, широкої загальнокультурної й педагогічної ерудиції. Досягнення творчого результату готується широкими спостереженнями, критичним використанням передового педагогічного досвіду, застосуванням експерименту, імпровізацією, пошуком варіативних способів організації навчально-пізнавальної діяльності.

Тенденції розвитку сучасної теорії середньої освіти в країні з усією очевидністю висувають до числа першочергових завдань питання масової творчості вчителя, розвитку його творчого потенціалу.

Серед багаточисленних засобів розвитку творчості, творчого потенціалу вчителя надзвичайно велика роль належить мистецтву, яке є

взірцем творчої натхненної діяльності. Усі види мистецтва втілюють художньо-естетичне бачення світу, розвинуту уяву й фантазію, образне мислення, без яких неможлива будь-яка творчість.

На жаль, у реальній практиці вчитель мало спілкується з мистецтвом як могутнім засобом розвитку творчих можливостей, художньо-естетичної й загальної культури. Складається протиріччя між потребою школи у високоосвіченій, висококультурній, професійно-компетентній, творчій особистості вчителя й недостатньою результативністю повсякденної педагогічної діяльності. Саме це й зумовило вибір теми нашого дослідження **"Розвиток творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва"**.

Актуальність теми визначається нерозробленістю в педагогічній науці проблем розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва.

У ряді робіт досліджується суть педагогічної творчості (М.М.Поташник), педагогічна діяльність розглядається як творчий процес (В.А.Кан-Калік, М.Д.Никандров), вивчається актуальна проблема збагачення творчого потенціалу вчителя (В.І.Загвязинський), аналізуються умови гуманізації виховання й гуманітаризації освіти, культурологічні засади підготовки спеціалістів (Н.Б.Крилова), розкривається єдність процесів виховання й самовиховання творчої особистості (В.І.Андреев), розробляється модель творчої особистості (В.М.Алфімов).

У різних аспектах досліджувався також розвиток творчої активності школярів (А.М.Магюшкін), шляхи розвитку їхнього творчого мислення (Б.І.Коротяєв), колективне творче виховання (С.Л.Соловейчик, І.П.Іванов).

Однак, як показав аналіз психолого-педагогічної літератури, а також наш власний багаторічний досвід роботи в школі та Луганському державному педагогічному інституті ім.Т.Г.Шевченка, багато питань, пов'язаних з розвитком творчого потенціалу особистості вчителя, залишаються досі не вирішеними. Це перш за все:

- а) розвиток творчих можливостей майбутніх учителів засобами мистецтва: залучення студентської молоді до різноманітних видів творчої діяльності та навчання її способам, прийомам і технологіям поетапного розвитку творчості в усіх проявах (навчальна, наукова, художньо-естетична);
- б) розвиток творчого потенціалу вчителя засобами мистецтва в системі підвищення кваліфікації.

Об'єкт дослідження - творчий потенціал особистості вчителя.

Предмет дослідження - педагогічні умови розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва.

Мета дослідження полягає в розкритті методології і теорії творчого потенціалу особистості вчителя, шляхів та педагогічних технологій його розвитку засобами мистецтва у студентів педагогічних інститутів і вчителів.

Відповідно до мети дослідження була сформульована така **гіпотеза**: підвищення ефективності процесу розвитку творчого потенціалу особистості вчителя можливе за умов формування його загальної культури; оволодіння механізмами й прийомами творчої діяльності, використання різних видів мистецтва.

Завдання дослідження:

- 1) дати теоретико-методологічний аналіз творчого потенціалу особистості студента педагогічного вузу і вчителя;
- 2) узагальнити досвід розвитку творчого потенціалу особистості вчителя в процесі його навчання у вузі й роботи в школі;
- 3) розробити педагогічні технології використання мистецтва в розвитку творчого потенціалу особистості вчителя.

Для вирішення поставлених завдань у ході дослідної роботи використовувалися комплекс методів: аналіз педагогічної, філософської, соціологічної та психологічної літератури з теми дослідження, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду роботи вчителів, опитування (бесіди, анкетування, інтерв'ю) учителів, учнів, студентів; педагогічний експеримент, дослідно-педагогічна робота з розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва; система діагностичних методик (самоаналіз, самооцінка), прогностичні методи (експертна оцінка, узагальнення незалежних характеристик). У дослідженні використовувалися власний досвід автора, який працював учителем-методистом хімії та біології в школі протягом 22 років (з них 19 років - класним керівником), очолював творчу групу вчителів, уже десятий рік працює старшим викладачем кафедри педагогіки Луганського педагогічного інституту.

Теоретичну та методологічну основу дослідження складають положення класичної й сучасної філософії, психології й педагогіки про розвиток духовної культури особистості, творчість, роль мистецтва в розвитку творчих здібностей, культурологічний підхід до виховання та всебічного вдосконалення особистості.

Дослідницька робота проводилась у три етапи.

На першому етапі (1989-1991 рр.) – обґрунтовувалась тема дослідження, розроблялась методологія й методики розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва; проводився теоретичний аналіз літератури (педагогічної, психологічної, філософської, соціологічної) за темою дослідження; визначалась структура дослідження; проводився констатуючий експеримент на базі Луганського державного педагогічного інституту й Луганського інституту післядипломної освіти (раніше Інститут удосконалення вчителів).

На другому етапі (1991-1993 рр.) узагальнювалися педагогічний досвід учителів шкіл м.Луганська й Луганської області, у тому числі й автора дослідження, який очолював групу вчителів "Пошук" СШ №1 м. Свердловська Луганської області з 1986 р.; обґрунтовувались основні

шляхи розвитку творчого потенціалу особистості студента й учителя; проводилась експериментальна робота з проблеми дослідження.

На третьому етапі (1993-1997 рр.) здійснювався аналіз, узагальнення результатів дослідної роботи: були сформульовані основні висновки дослідження; розроблені методичні рекомендації щодо розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва, проведені апробації результатів дослідження.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні з позицій сучасного наукового знання сутності творчого потенціалу як компонента загальної культури вчителя, ефективності процесу розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва, в узагальненні досвіду практичної діяльності в цьому напрямку, розробці педагогічних технологій використання мистецтва.

Практичне значення дослідження полягає в розробці програм розвитку творчого потенціалу особистості студента й учителя засобами мистецтва та в розробці педагогічних технологій розвитку їх творчості.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його теоретичних положень, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних предмету, меті й завданням; статистично значущими результатами зміни рівня розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів, отриманими в результаті експерименту.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались у процесі експериментальної роботи в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка шляхом публікацій статей з проблем дослідження й виступів на науково-практичних конференціях.

На захист виносяться:

- філософська, психолого-педагогічна інтерпретація поняття "творчий потенціал особистості";
- практичний досвід, спрямований на розвиток творчого потенціалу вчителів і студентів засобами мистецтва;
- педагогічні технології використання мистецтва в роботі з учителями і студентською молоддю з розвитку творчого потенціалу.

Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури. Текст дисертаційної роботи складає 170 сторінок, проілюстрований 3 таблицями. Список використаних джерел містить 265 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну й практичну значущість дисертаційної роботи, подані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Методологія і теорія творчого потенціалу особистості вчителя" дається всебічний філософський та психолого-педагогічний аналіз проблеми творчості й творчого потенціалу особистості, на основі якого будується концептуальна ідея об'єктивної потреби розвитку творчих можливостей учителя як необхідної передумови його професійної компетентності. У дисертації розкривається значущість творчості в духовному й загальному розвитку особистості, її сутність і зміст, місце творчої діяльності в класичній зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній науці.

Підкреслено, що проблема творчості привертає увагу мислителів усіх епох розвитку світової культури.

Проблема творчості посідала чільне місце у філософській науці. Античні мислителі пов'язували творчість зі сферою багатогранної людської діяльності, що постійно змінюється. Великого значення надавалося художній творчості як своєрідній спрямованості людини на досягнення найвищого ступеня пізнання світу. У період Середньовіччя філософи пов'язували творчість із розумінням Бога як особистості, що вільно творить світ. Особливого звучання проблема творчості набуває в епоху Відродження, коли розквіт науки й мистецтва досягає надзвичайних вершин. Безмежна віра в творчі можливості кожної людини на той час була своєрідним гуманістичним кредо суспільства. І.Кант уважав творчість вищою формою людської діяльності.

Філософія кінця 19 - поч. 20 ст. розглядає творчість у контексті філософії життя як безперервне народження нового, що складає сутність життя, а в контексті свідомості як виникнення нових образів і переживань. В акті творчості значна перевага надавалася підсвідомому й ірраціональному факторам.

Філософи-космісти М.О.Бердяєв, В.В.Зеньківський, В.В.Розанов, В.С.Соловйов та ін., надаючи пріоритет особистості, її самоцінності й індивідуальності, самовихованню й саморозвитку, спираліся на творчу діяльність, яка перетворює, змінює особистісні якості людини, удосконалюючи її. Так, М.О.Бердяєв уважав, що творчий аспект має світовий, загальнолюдський, космічний характер, творчість завжди є виходом із себе, "потрясінням" і піднесенням усієї людської істоти, спрямованим до іншого (вищого) життя, до нового буття.

У психологічному аспекті заслуговує на увагу вирішення проблеми психології творчості в роботах О.О.Потебні, який першим в Україні розкрив вузлові проблеми теорії творчості, пов'язані з її природою й критеріями діяльності, методами дослідження процесу творчості, якостей особистості та творчих здібностей.

Наприкінці 20-х рр. Л.С.Виготським створюється оригінальна теорія психічного розвитку дитини, пов'язана зі своєрідним тлумаченням психологічної природи уяви й творчості.

Важливими для дослідження є погляди зарубіжних психологів на природу творчості. З точки зору американського психолога Н.Роджерс творчість є здатністю виявляти нові розв'язання проблеми або нові способи її вираження, уміння вносити в життя щось нове для індивіда. К.Роджерс порівнював основне джерело творчості із цілющою силою психотерапії – тенденцією людини актуалізувати себе, реалізувати те, що потенційно в ній закладено.

А.Маслоу вивчав природу емоційного здоров'я як продукт творчого самовираження. Проникаючи в глибини своєї творчості, ми стаємо причетними до енергії універсуму, ми з'єднуємося на рівні різних культур як людство в цілому.

Матью Фокс вважає, що творчість є важливою не тільки тому, що приводить до створення нового, а тому, що це – космологічний процес, духовний, центруючий і насичуючий.

Американський психолог Баррон Ф. стверджує, що особистість людини перебуває в процесі постійної зміни. Процес цей від народження до смерті творчий, він становить складову частину єдиного творчого процесу природи в цілому. Найкраще психогенез може бути зрозумілим у контексті космогенезу.

Значні досягнення психології в галузі розвитку мислення пов'язані з відкриттям міжкульної асиметрії мозку, тобто різних функцій його двох півкуль. Із правою півкулею пов'язується здатність до створення багатозначного контексту – це тільки найбільш загальний, неспецифічний вихідний потенціал творчих здібностей.

У дисертації аналізується проблема творчості в історико-педагогічному аспекті. Я.А.Коменський, А.Дістервег, І.Ф.Герbart, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський надавали великого значення педагогічній творчості як компоненту високого професіоналізму вчителя, зокрема таким її складовим, як увага, інтуїція, художнє бачення. На думку видатного німецького педагога-теоретика І.Ф.Гербарта, взаємодія науки й практики є важливою педагогічною умовою розвитку творчого потенціалу особистості вчителя.

У сучасній психолого-педагогічній науці проблема творчості знайшла своє розкриття в роботах Я.А.Пономарьова, Л.М.Попова, В.І.Андрєєва, Н.Ю.Посталюк, В.М.Алфімова та ін. Творчість розглядається як діяльність, яка народжує щось якісно нове й відрізняється неповторністю, оригінальністю. Творчість завжди має цілеспрямований характер.

Педагогічна діяльність як творчий процес проаналізована В.В.Кравецьким, суб'єктивні аспекти педагогічної творчості (творче самопочуття, саморегуляція), види й механізм педагогічної імпровізації – В.А.Кан-Каліком, процес народження задуму та його втілення – Ю.Л.Львовою, творчість учителя з позиції теорії оптимізації – М.М.Поташником.

Для того, щоб керувати процесом виховання творчих здібностей, треба знати актуальні й потенціальні рівні їх розвитку та враховувати перешкоди.. Як свідчать дослідження, існують три групи таких перешкод:

- 1) соціально-педагогічні (авторитарний стиль педагогічного керівництва, інформативно-алгоритмічні методи викладання, догматичний стиль навчання, жорсткий контроль тощо);
- 2) особистісні (психологічні): низький або негативний мотив у вирішенні запропонованого творчого завдання, невпевненість у власних силах, лінощі, байдужість до успіху, до лідерства, сліпа віра в авторитет, відсутність уяви, однобічність аналізу й мислення в цілому; побоювання думати й міркувати ризиковано, відсутність почуття гумору, інерція мислення;
- 3) фізіологічні: перевтома, слабе здоров'я, недосипання, недотримання режиму тощо.

У дисертації характеризуються такі поняття, як "творчість", "потенціал", "творчий потенціал учителя", "творчі здібності".

Потенціал (від лат. *potentia* – сила) – можливості окремої особи, суспільства, які можуть бути приведені в дію, використані для досягнення певної мети. З філософської точки зору поняття можливості (потенціал) знаходиться в діалектичній єдності з поняттям дійсності. Чисельна міра можливості виражається поняттям вірогідності. Підкреслюється, що філософське осмислення вірогідності (можливості) й дійсності почалося з давньогрецької філософії. Найважливішими поняттями філософії Арістотеля є акт і потенція, за допомогою яких мислителем уведено в онтологію принцип розвитку особистості. Особистість як феномен космічно-біологічного та суспільного розвитку має свою структуру, у якій належне місце займають здібності як особливі можливості кожного індивіда. Творчі здібності особистості виявляються в творчій діяльності, яка сприяє розвитку творчих якостей і творчого потенціалу.

Особистість стає творчою безпосередньо в ході оволодіння культурою та в процесі подальшої культуротворчості.

Базова культура особистості – це система ціннісних орієнтацій, духовних потреб, генетично заданих обдарувань, які реалізуються за сприятливих соціокультурних умов.

Культура спеціаліста – це вираження зрілості й розвиненості всієї системи соціально значущих особистісних якостей, які продуктивно реалізуються в індивідуальній діяльності.

Загальна культура особистості складається з різнобічності інтересів, розвиненого інтелекту, широкого художньо-естетичного кругозору, ерудиції, громадської активності, коректності поведінки, скромності й такту, почуття міри, уміння спілкуватися, працювати в колективі, доброзичливості, оптимізму, порядності та інших якостей.

Творча культура об'єднує знання в галузі теорії й практики творчості, установки та методологічні принципи творчості, творчі навички й здібності, які формуються в діяльності й безпосередньо пов'язані з творчим досвідом, норми й наукової організації, що застосовуються в дійсності, евристичні методи та прийоми.

Педагогічна творчість – це завжди неповторність, оригінальність, створення суб'єктивно або об'єктивно нового. Наприклад, сьогодні це поява шкіл модульно-розвиваючого навчання, "шкіл ментальності" тощо. Тому можна з переконаністю говорити про широкі можливості цілеспрямованого розвитку творчих здібностей, прагнення до творчості, розвиток творчого потенціалу особистості студента або педагога, систематичне залучення його до діяльності, яка потребує ініціативи, самостійності, відмови від шаблону й стереотипу, розвитку самоаналізу й самооцінки.

На нашу думку, творчий потенціал особистості вчителя – це природовідповідні та культуровідповідні можливості, які формуються й розкриваються в процесі навчальної підготовки й у подальшій його діяльності, ведуть до отримання продуктивного результату у вирішенні завдань нестандартними методами педагогічного впливу, засобами мистецтва, відбиваючи основу загальної й педагогічної культури.

Творчий потенціал учителя складається із системи загальнокультурних і професійних знань, гуманітарного світогляду, на основі яких будується й регулюється його діяльність, розвинутого чуття нового, високого ступеня розвитку творчого мислення, його гнучкості, нестереотипності й оригінальності, здатності швидко змінювати прийоми дій у відповідності до нових умов.

На основі аналізу наукової літератури ми розглядаємо творчий потенціал учителя як складну структуру, що включає:

- 1) емоційну культуру;
- 2) систему культурологічних, професійно-педагогічних і психологічних знань;
- 3) широкі загальнокультурну ерудицію;
- 4) генетично задані обдарування;
- 5) аксіологічні якості, ціннісні орієнтації, здатність оцінювати педагогічні явища з точки зору творчості;
- 6) гуманітарний світогляд;
- 7) образне мислення, фантазію, розвинену образну уяву, інтуїцію, художньо-естетичне бачення, оригінальність розв'язання педагогічних задач;
- 8) здатність моделювати й використовувати різноманітні способи творчої діяльності.

Розвиток творчого потенціалу відбувається шляхом удосконалення всіх його складових частин, досягнення органічного взаємозв'язку способів розвитку кожного з компонентів, оскільки ці процеси не тотожні.

Еталон, ідеальна модель учителя-майстра включає в себе й загальнокультурну, професійно-предметну, методичну, психолого-педагогічну підготовленість, захопленість своєю роботою й почуття романтизму, повагу й довіру до особистості учня, почуття емпатії та рефлексії. Жоден з компонентів не можна абсолютизувати. Проблема взаємозв'язку, взаємозалежності компонентів – одна з головних у дослідженнях, присвячених удосконаленню педагогічної майстерності й розвитку творчого потенціалу вчителя. На практиці – це проблема підвищення загальної культури вчителя.

Таким чином, розвиток творчого потенціалу вчителя є необхідною умовою організації педагогічного процесу як творчості, внаслідок якого формуються творчі здібності, виховується творче мислення й ставлення до діяльності в учителя й учня.

Як свідчать дослідження (О.І.Буров, Л.І.Новикова, Г.П.Шевченко та ін.), найбільш ефективним засобом розвитку творчого потенціалу особистості, у тому числі й учителя, є мистецтво, яке "мислить", передає інформацію через художній образ. Для художнього образу характерним є розвиненість образного мислення (асоціативність, фантазія, умовність, творча уява). Систематичне спілкування з мистецтвом збагачує естетичний і художній досвід учителя, його творчу уяву і формує образне мислення.

Ми поділяємо думку американського вченого Д.М.Кагана стосовно того, що педагогічний процес має риси художнього образу, художнього твору: "Якщо ми визначаємо педагогічний процес як засіб спілкування та як художню форму, то ми можемо розглядати урок як енергетичну дію, акт комунікації та твор мистецтва"¹.

У дисертації підкреслюється, що студенти педагогічних вузів (а в подальшому вчителі) не мають цілеспрямованого досвіду спілкування з мистецтвом як засобом формування їх естетичної, загальної культури й розвитку творчої діяльності.

Проте, теорія й практика естетичного виховання (Н.Б.Крилова, О.М.Семашко, Б.П.Юсов, Г.П.Шевченко та ін.) свідчать про об'єктивну необхідність використання різних видів мистецтва в роботі зі студентами та вчителями. Художньо-естетичний досвід кожної особистості є своєрідним фундаментом розвитку творчості. Доказом цього є історичні приклади Леонардо да Вінчі, В.Гете, Н.Бора та багатьох інших.

У першому розділі визначено критерії розвитку творчого потенціалу вчителя засобами мистецтва:

- 1) емоційна культура (почуття захопленості, емоційний підйом, радість відкриття, радість спілкування з дітьми, з мистецтвом);

¹ Kagan D.M. (1989, August/September) The heuristic value of regarding classroom instruction as an aesthetic medium. Educational Researcher, 19.

- 2) рівень і якість культурологічних, професійно-педагогічних і психологічних знань;
- 3) рівень загальнокультурної ерудиції;
- 4) рівень розвиненості гуманітарного світогляду (гуманістичне ставлення до світу, людей, оточуючого середовища);
- 5) образне мислення (творча уява, фантазія, інтуїція, асоціативні зв'язки, здатність до переносу асоціацій, розвиненість художнього бачення);
- 6) володіння численними способами творчої художньо-естетичної діяльності.

У другому розділі "Досвід розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва" розкриваються шляхи спілкування з мистецтвом студентської молоді, творчих груп учителів, висвітлюється досвід такої роботи в системі Інституту післядипломної освіти, представлені методика й процедура дослідження. Шляхом комплексних діагностичних методик визначено вихідний рівень розвитку творчих якостей майбутніх учителів. Експериментальна робота проводилася нами в Луганському державному педагогічному інституті протягом 1989-1997 років з експериментальними й контрольними групами фізико-математичного, природничо-географічного, філологічного факультетів на заняттях з педагогічних дисциплін, спецкурсу "Розвиток педагогічної творчості засобами мистецтва", під час педагогічної практики та організації наукової творчості студентів. Експериментальна робота органічно пов'язана з логікою навчально-виховного процесу. Тому поряд з анкетами, тестами, спеціальними педагогічними спостереженнями використовувались творчі завдання діагностичного й формуючого характеру. Широко застосовувався метод незалежних характеристик.

Для оцінки рівня виявлення творчих якостей запропоновано три рівні: високий, середній, низький. У визначенні рівня творчих можливостей особистості нами використані методики, запропоновані В.І.Андрєєвим, С.О.Сисєєвою, Р.Х.Вайнолою. Вони адаптовані й модифіковані відповідно до мети дослідження.

Під високим рівнем ми розуміємо постійне виявлення даної якості в діяльності особистості (7 - 9 балів); середній рівень характеризує ситуативну поведінку, тобто дана якість проявляється десь у половині ситуацій, які спостерігаються (4 - 6 балів). Відсутність або мінімальне виявлення якостей, що вивчаються в діяльності особистості, характеризуємо як низький рівень розвитку (1 - 3 бали).

Для об'єктивності оцінки нами визначався коефіцієнт рівня сформованості творчих можливостей особистості майбутнього вчителя за формулою $K = (m + 1/2 p) / Q$, де m - кількість показників, які мають високий рівень прояву; p - кількість показників, які мають середній рівень прояву; n - кількість показників, які мають низький рівень прояву; Q - загальна кількість показників. Тоді, $Q = m + n + p$.

Дослідження проводилось у межах комплексної теми "Виховання духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва", яка розробляється на кафедрі педагогіки Луганського державного педагогічного інституту ім.Т.Г.Шевченка під керівництвом доктора педагогічних наук, професора Г.П.Шевченко.

Констатуючий експеримент показав, що високий рівень розвитку творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя за коефіцієнтом рівня сформованості творчих можливостей має 19 % студентів, середній – 63 %, низький – 18 %. Результати констатуючого експерименту не є критичними, цілком очевидно, що за певних умов і цілеспрямованої творчої роботи в педагогічному процесі можна й необхідно значно підвищити середній і низький рівні.

Недостатньо високий рівень розвитку творчого потенціалу полягає, на наш погляд, об'єктивними й суб'єктивними обставинами:

а) на етапі відбору абітурієнтів не виявлялися і не бралися до уваги їх психолого-педагогічні здібності й ступінь здатності до творчої діяльності;

б) у процесі навчання в інституті не велась цілеспрямована робота з розвитку творчих можливостей студентів з урахуванням їх генетично закладених індивідуальних здібностей;

в) у педагогічному процесі вузу несистематично використовувалося мистецтво як могутній засіб виховання духовності, морально-естетичної культури, творчого ставлення до вирішення пізнавальних задач, розвитку образного мислення й художньо-естетичного бачення;

г) нерегулярно включалися студенти в різні види творчої діяльності, епізодично навчалися різноманітних і варіативних видів творчої діяльності.

Діагностування рівня розвитку творчого потенціалу особистості студента й учителя, рівня обізнаності їх з різними видами мистецтва, ставлення до нього дало нам підставу зробити висновок про фактичне виключення мистецтва із соціального досвіду вчителя та об'єктивну необхідність розробки теоретичної моделі розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва.

Формуючий експеримент був спрямований на поетапний розвиток усіх визначених нами структурних компонентів творчого потенціалу засобами мистецтва. Експериментальна робота проводилася на заняттях з таких навчальних дисциплін, як "Педагогіка", "Основи педагогічної майстерності", спецкурс "Розвиток педагогічної творчості засобами мистецтва", під час проходження педагогічної практики, при організації наукової та художньої творчості. Зміст навчальних курсів розроблений на культурологічних засадах, тому й педагогічні технології використання мистецтва в навчальному процесі мали культурологічне спрямування.

У процесі дослідження здійснювалась робота, спрямована на досягнення основних функцій мистецтва (аксіологічної, гедоністичної, пізнавальної, виховної тощо), що сприяють пробудженню емоційно-естетичних пере-

живань, формуванню естетичного сприйняття, художньо-естетичному аналізу різних творів мистецтва. Вивчався педагогічний потенціал мистецтва в процесі навчання й виховання як у вузі, так і в школі та під час педагогічної практики. Так, вивчаючи на практичних заняттях з педагогіки тему "Мистецтво в формуванні й розвитку особистості школярів" ми моделюємо фрагменти нестандартних уроків, шкільних годин. Наприклад, це можуть бути урок-поема "Життя і діяльність Д.І.Менделєєва" із використанням картин І.Рєпіна, А.Куїнджі, віршів, музичного супроводу; урок-драматизація, урок-казка "Шарик-хімік з Простоквашиного" з теми "Водень. Кислоти. Солі", урок-"хімічна біржа", урок "Розумниці та розумники", урок-мандрування, урок-діалог культур тощо. Фрагменти виховних заходів "Зустріч з прекрасним", "Чарівні звуки", "Природа в художньому слові, живопису й музиці", "Храмове мистецтво" та ін. з використанням живого слова та слайдфільмів, озвучених відповідною інструментальною та вокально-інструментальною музикою. Ця робота спрямована на пробудження в кожного студента "душі прекрасних поривань", накопичення художньо-естетичного досвіду спілкування з мистецтвом як духовною цінністю, створення внутрішнього художнього Всесвіту, який дає імпульс до творчості. Виявом розвитку творчого потенціалу на цих заняттях була масова виконавська художньо-естетична діяльність, прагнення кожного продемонструвати свої здібності.

Студентам пропонувались творчі завдання, спрямовані на розвиток образного мислення (усне малювання, складання літературних мініатюр, віршів, художніх композицій – музично-літературних, літературно-образотворчих тощо).

Розвитку творчого потенціалу особистості сприяє активна участь студентів експериментальних груп у художній самодіяльності (народний театр-студія "Первоцвіт", народний танцювальний колектив "Кобзар", народний чоловічий хор "Інтеграл", Клуб веселих і кмітливих).

Перехід навчально-творчої діяльності в наукову творчість є одним із важливих показників ефективності всього процесу розвитку творчого потенціалу особистості студента (участь студентів у студентських наукових товариствах, наукових гуртках і творчих групах, в олімпіадах, конкурсах, педагогічних читаннях).

Залучення студентів до художньої творчості, використання ідей педагогіки співробітництва, розвиток національних традицій, гармонійне сполучення національної культурної самобутності із загальнолюдською культурою лежить в основі розвитку духовної культури особистості вчителя. Ці ідеї реалізуються під час педагогічної практики студентів у базових школах.

Паралельно з роботою, яка велась зі студентами, проходили заняття в творчих групах учителів на семінарах в інституті удосконалення вчителів (нині інститут післядипломної освіти), де обговорювались теоретичні питання філософських аспектів культури, використання взаємодії мистецтв у

духовному розвитку школярів, види художньо-творчої діяльності, розвиток творчих здібностей дітей тощо. Там були представлені інваріантні педагогічні технології використання мистецтва у навчально-виховному процесі.

Спільно з кафедрами педагогіки педінституту та інституту удосконалення вчителів м.Луганська була розроблена концепція формування духовної культури особистості вчителя й учнів, створений естетичний центр, організована лабораторія з розвитку духовної культури засобами мистецтва. Інструментом розвитку духовної культури особистості вчителя, його творчих можливостей є взаємодія мистецтв.

Аналіз результатів формуючого експерименту дозволяє зробити висновок, що запропоновані теоретична модель і педагогічні технології сприяли більш високому розвитку творчого потенціалу особистості студента. Так, рівні сформованості творчих можливостей особистості для експериментальних груп становлять: високий – 25 %, середній – 73 %, низький – 2 %; для контрольних груп: високий рівень – 18 %, середній – 66 %, низький – 16%.

Кількісний аналіз підтверджує прогнозовані нами результати зростання показників високого й середнього рівнів сформованості творчого потенціалу особистості студентів, що свідчить про ефективність експерименту із залученням засобів мистецтва для розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів.

ВИСНОВКИ

Розвиток творчого потенціалу вчителя зумовлюється вимогами держави до високого професіоналізму вчителя, його особистісних якостей і загальної культури.

Творчий потенціал особистості вчителя – складна структура, що включає емоційну культуру, систему культурологічних професійно-педагогічних знань, широку загальнокультурну срудицію, генетично задане обдарування, гуманітарний світогляд, образне мислення, здатність моделювати різноманітні способи творчої діяльності.

Творчий потенціал розвивається поступово, поетапно, через збагачення творчого досвіду, систематичне спрямування на творчу діяльність, виховання потреби у творчості.

Кожна особистість має яскраво виражений індивідуальний творчий потенціал, ефективним засобом розвитку якого є мистецтво. Різні його види сприяють включенню вчителя у процес співтворчості з митцем (сприйняття твору, його естетична оцінка, естетичне судження).

Безпосередня художньо-творча діяльність (участь у драматизації, творчих художніх колективах) успішно сприяє розвитку образності мислення, прагненню до творчості як універсальної якості особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Развитие творческой активности будущего учителя комплексом искусств в ходе педагогической практики // Взаимодействие искусств в духовном развитии школьников: Тезисы докл. межреспубл. семинара-совещания. – Ворошиловград, 1990. – С.24-26.

2. Формирование педагогического творчества у студентов // Педвуз и проблемы современной общеобразовательной школы: Тезисы докладов научн.-практ. конф.– Кривой Рог, 1990. – С.93.

3. Розвиток творчої активності особистості майбутнього вчителя // Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя: Тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф. – К.,1991. – С.25-26.

4. Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя // Проблеми формування загально-людських цінностей у процесі психолого-педагогічної підготовки май-бутнього вчителя: Доп. міжнародн. наук.-практ. конф. – Вінниця,1991. – С.111-115.

5. Традиции народоведения в воспитательной работе // Культура и педагогика: Материалы межрегион. конф. – Хабаровск, 1991. – С.65-66.

6. Творчий аспект розвитку духовної культури особистості вчителя // Актуальные проблемы образования и воспитания молодежи: Сб. научн. статей. – Луганск,1993. – Ч.1. - С.67-70.

7. Опыт развития творческого потенциала личности учителя // Пути совершенствования учебно-воспитательного процесса в школе и вузе: Межвуз. сборник научн. тр. – Ростов-на-Дону,1994. – Ч.2. - С.65-69.

8. Опыт изучения развития творческого потенциала личности // Формування духовної культури учнівської молоді: Зб. наук. праць. – Луганськ, 1997. – С.84-90.

АНОТАЦІЯ

Мартинович Ніна Семенівна. Розвиток творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – професійна педагогіка. Луганський державний педагогічний інститут ім. Т.Г.Шевченка, Луганськ, 1997.

Досліджувався процес розвитку творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва. Обґрунтовані поняття "творчий потенціал", "творчі здібності", "творча особистість", "педагогічна творчість", зміст, структура, основні фактори розвитку творчого потенціалу вчителя. Експериментальна робота підтвердила доцільність уведення в навчальний процес мистецтва й включення студентів у різні види художньо-творчої діяльності як засобів розвитку творчого потенціалу особистості вчителя.

Ключові слова: творчий потенціал особистості вчителя, мистецтво, види художньо-творчої діяльності, образне мислення, емоційна культура

АННОТАЦИЯ

Мартинович Нина Семеновна. Развитие творческого потенциала личности учителя средствами искусства. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – профессиональная педагогика. Луганский государственный педагогический институт им. Т.Г.Шевченко, Луганск, 1997.

Исследовался процесс развития творческого потенциала личности учителя средствами искусства. Обоснованы понятия "творческий потенциал", "творческие способности", "творческая личность", "педагогическое творчество", содержание, структура, основные факторы развития творческого потенциала личности учителя. Экспериментальная работа подтвердила целесообразность введения в учебный процесс искусства и включения студентов в различные виды художественно-творческой деятельности как средств развития творческого потенциала личности учителя.

Ключевые слова: творческий потенциал личности учителя, искусство, виды художественно-творческой деятельности, образное мышление, эмоциональная культура.

ANNOTATION

Martinovich N.S. The Development of the Creative Potential of Teacher's Personality by Means of Art. - Manuscript.

The thesis for the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences on the speciality 13.00.04 – professional pedagogics. The Lugansk State Teachers Training College named after T.G.Shevchenko, Lugansk, 1997.

The process of the development of the creative potential of teacher's personality by means of art is investigated. The terms of "creative potential", "creative abilities", "creative personality", "pedagogical creativity", "the plot,

structure and the main factors of the development of creative potential of teacher's personality".

The experimental work gave grounds to consider it reasonable to introduce art into the pedagogical process and to involve students into different kinds of artistic and creative work as a means of development of the creative potential of the teacher's personality.

Key words: art, creative potential of the teacher's personality, the kinds of the artistic and the creative work, sigurative thinking, emotional culture.

Підписано до друку 19.11.97. Форма 60x84/16. Папір друк. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 0,7. Тираж 100 прим. Замовл. 275. Видавництво "Світлиця". 348000, Луганськ, пл. Героїв Великої Вітчизняної війни, 3-а.

У 20-02-0

AB 38994

AB 38994